

BOG I ZLO – PROBLEM ZLA

Hrvoje Šijak

U članku će biti prikazano poglavlje *Bog i zlo* iz knjige *Uvod u filozofiju religije* Briana Daviesa. Tzv. problem zla jedan je od najjačih argumenata u korist ateizma. Potrebno je posvijestiti da su cijele knjige napisane na temu problema zla i da je ono što je ovdje prikazano samo gruba skica onoga o čemu se zapravo radi.

Uvod¹

U članku će biti prikazano poglavlje *Bog i zlo* iz knjige *Uvod u filozofiju religije* Briana Daviesa.² Tzv. problem zla jedan je od najjačih argumenata u korist ateizma. Potrebno je posvijestiti da su cijele knjige napisane na temu problema zla i da je ono što je ovdje prikazano samo gruba skica onoga o čemu se zapravo radi. Najprije će biti pojašnjeni osnovni pojmovi kako bi se lakše razumio tzv. problem zla. U drugom dijelu se tumači u čemu se sastoji problem zla te dokaz za nepostojanje Boga, nakon toga se daje pogled na neke od odgovora na problem zla, a zatim se ukratko analizira uspješnost tih obrambenih odgovora. Kao peto slijedi rasprava o Bogu kao moralnom čimbeniku gdje se govori o tome je li moguće da Bog bude dobar ili zao. Na kraju se upravo pomoću problema zla nastoji dokazati da Bog postoji ili da je barem jako vjerojatno da postoji.

Problem zla najjači je argument u korist ateizma dok je istovremeno moralni zakon jedan od najpoznatijih dokaza u korist teizma. Tko je u pravu?

1. Osnovni pojmovi

Za početak treba ukratko napraviti i objasniti razliku između subjektivnoga dobra i zla te objektivnoga dobra i zla. Subjektivno dobro i zlo, tj. subjektivni moralni sustav vrijednosti jest onaj sustav u kojem

¹ Rad nastao unutar izbornoga kolegija Odabrana pitanja suvremene filozofije religije, 2011./12., doc. dr. sc. Danijel Tolvajčić.

² Brian DAVIES, *Uvod u filozofiju religije*, Zagreb, 1998., 31–45.

vrijednost određuje neka osoba. Tako osoba primjerice krađu može smatrati moralno dobrom. No to što ta osoba krađu smatra dobrom ne znači da se i neka druga osoba mora oko toga slagati. Problematika subjektivnoga morala nije toliko u tome što osobe različito misle, problem je u tome što nije moguće odrediti tko je u pravu. Ako ne postoji objektivni moralni sustav, logički je nemoguće procijeniti koji je od dva navedena subjektivna sustava ispravan. Bez objektivnoga morala sve su vrijednosti relativne, a ono što se danas smatra dobrim već se sutra može smatrati zlim. Filozof znanosti Michael Ruse ovako to objašnjava: „Cijenim kad netko kaže ‘Ljubi bližnjega kao samoga sebe’, on misli da se poziva na nešto iznad nas, međutim takva izjava je bez temelja, moral je iluzija.“³ Nemoguće je pokazati je li krađa zlo ili je dobro.

S druge strane, objektivni sustav vrijednosti jest onaj sustav u kojem je nešto zlo neovisno o našem mišljenju, odnosno nešto je dobro neovisno o našem mišljenju. Tako bi primjerice objektivno gledano mržnja uvijek bila zla i čak kada bi svi ljudi na planetu mislili da je mržnja dobra, ona bi i dalje bila zla. Objektivni sustav vrijednosti, za razliku od subjektivnoga, postoji neovisno o ljudima i njihovu mišljenju. Ako je primjerice mržnja objektivno zlo, to što neka osoba mržnju smatra dobrom ni na koji način ne narušava objektivni moral, a onda ni to da je mržnja zlo. Subjektivni moral nema utjecaj na objektivni. S druge strane, objektivni moral ima velik utjecaj

na subjektivni moral. Subjektivni se moral vrednuje u odnosu na objektivni moral, a ne obratno. To što će lopov na sudu reći: „Časni sude, ja mislim da je krađa dobro i mislim da sam dobro postupio“, neće mu pomoći niti će na ikakav način moći utjecati na odluku suda. Sud će pak imati velik utjecaj na sudbinu osobe čiji moralni sustav nije u skladu s objektivnim sustavom, u ovom slučaju na sudbinu lopova.

Općenito gledano, ljudi se slažu oko toga da postoji subjektivni moral, no ne slažu se svi oko toga da postoji objektivni moral. Ipak, kada osoba izlaže tzv. *problem zla*, ona tada zapravo prihvaća postojanje objektivnoga morala. Kako smo rekli, subjektivni se moral ne odnosi na nekoga tko se ne slaže s tim sustavom i ima drugi sustav vrijednosti. Jedini način na koji bi osoba A mogla osobi B pokazati da je moralni sustav osobe B zao jest taj da se osoba A pozove na postojanje objektivnoga morala.

Dakle, osoba koja iznosi problem zla smatra da postoji objektivno zlo. No što je zlo? Jednu od najjednostavnijih definicija nudi William Lane Craig, a glasi: „Zlo je stanje u kojem nešto nije onakvo kakvo bi trebalo biti.“⁴ Npr. bolest je zlo jer zbog bolesti čovjek nije u onom stanju u kojem bi trebao biti, a to je zdravlje. S druge strane, vitamini su dobri jer pomažu čovjeku ostati u ispravnu stanju, odnosno zdravlju.

Nadalje u tekstu, kada kod se navodi „zlo“, misli se upravo na „objektivno zlo“. Sada kada su objašnjeni glavni pojmovi, možemo prijeći na sljedeću točku.

³ Michael RUSE, *Evolutionary Theory and Christian Ethics*, u: *The Darwinian Paradigm* (London: Routledge, 1989), 262, 268–89. citirano u William Lane CRAIG, *Reasonable Faith. Christian Truth and Apologetics*, III, Wheaton, Illinois, 2008., 174.

⁴ Usp. Matt RIDLEY – Michael SHERMER – Richard DAWKINS – David WOLPE – William Lane CRAIG – Douglas GEIVETT, *Debate: Does the Universe have a purpose?* (18. XI. 2010.), u: <http://www.youtube.com/watch?v=p6tle8FwX8> (10. XI. 2011.).

2. Što je problem zla?

Problem zla obično se razumije kao problem klasičnoga teizma. Taj klasični teizam je H. P. Owen u knjizi *Pojmovi božanstva* definirao kao: vjeru u jednoga Boga, Stvoritelja koji je beskonačan, samoopstojan, netjelesan, vječan, nepromjenjiv, neprolazan, jednostavan, savršen, sveznajuć i svemoćan.⁵

U toj definiciji nama su trenutno bitne sljedeće tri tvrdnje:

- 1) Bog je sveznajuć, dakle on zna sve.
- 2) Bog je svemoćan, dakle on može sve.
- 3) Bog je savršen, dakle posve dobar.

Dakle, po *klasičnom teizmu* Bog je, između ostaloga: sveznajuć, svemoćan i posve dobar. Međutim, u svijetu postoje mnoga zla koja ugrubo možemo podijeliti na dvije vrste:

- a. metafizičko zlo
- b. moralno zlo.

a. Metafizičko zlo, tzv. *prirodno zlo*, jest sve ono što se smatra zlim u fizičkom svemiru, a nije plod ljudske slobodne volje. To su npr. bolesti, prirodne katastrofe i sl.

b. Moralno zlo je zlo koje je plod slobodne ljudske volje, to je moralno neprihvatljivo ponašanje, npr. mučenje neke osobe iz puke dosade.

Metafizičko zlo je u ovom problemu značajno jer iz njega slijedi da bi zlo moglo postojati čak i kada bi se svi ljudi savršeno ponašali.

⁵ Usp. Huw Parri OWEN, *Concepts of Deity*, London, 1971., 1. citirano u Brian DAVIES, *Uvod u filozofiju religije*, Zagreb, 1998., 31.

Jeste li se ikada pitali kako je moguće da postoji Bog, a da istodobno postoji i zlo? Ateisti se jesu pitali, a trebali bismo se i mi vjernici. Problem zla se dakle sastoji u tome što se čini nemogućim pomiriti *klasično* poimanje Boga s postojanjem zla. Također, jasno je zašto problem zla predstavlja problem *klasičnom teizmu*. Onaj teizam koji Boga ne drži posve dobrim već primjerice zlim nema problema sa zlom. Postojanje zla bi u tom slučaju bilo nužno. Samo *klasični teizam* ima problem sa zlom. Problem se može izložiti na sljedeći način:

1. Ili postoji Bog (koji je sveznajući, svemoćni, posve dobar) ili postoji zlo.
2. Postoji zlo.
3. Bog ne postoji.

Sv. Augustin problem izlaže na sljedeći način:

„Ili Bog ne može ukloniti zlo ili ne želi. Ako on to ne može, tada nije svemoćan; ako on to ne želi, tada nije posve dobar.“⁶ Zaključak u ovom argumentu nužno slijedi iz premisa. Jedini način na koji se ovaj zaključak može pobiti jest ako se pobiju premise. Drugu je premisu gotovo nemoguće zanijekati pa cijeli argument zapravo ovisi o prvoj premisi. Možemo li kako srušiti tu premisu?

3. Neki odgovori na problem zla

A. Po nekima zlo je nužan put do nekoga dobra. Verziju ovoga argumenta moguće je pronaći u knjizi Richarda Swin-

⁶ Usp. Aurelije AUGUSTIN, *Ispovijesti*, II, Split, 2010., 173–175.

burnea *Postojanje Boga*. Po tom argumentu metafizičko zlo pruža ljudima priliku da napreduju u spoznavanju. Slično se razmišljanje može naći i kod Johna Hicka. On kaže da Bog stvara ljude slobodne i dovoljno daleke (radi se epistemološkoj udaljenosti) kako bi sami mogli razumjeti i odabrati Boga. Ako bi mu otpočetak bili „preblizu“, ne bi ga mogli slobodno prihvatiti.⁷ U argumentu Johna Hicka jako je naglašena ljudska sloboda, a ta sloboda nas dovodi do drugoga odgovora na problem zla.

B. Mnoga su zla plod ljudske slobodne volje, što znači da ona nisu morala postojati. No da bi postojali slobodni ljudski čini, nužno mora postojati mogućnost da slobodni ljudski čini dovedu do moralnoga zla. Ako to ne bi bilo moguće, onda ljudi ne bi bili slobodni. Ako je sve dobro ili sve zlo, onda se nema između čega birati i sloboda je iluzija. To bi bio svijet robota. Budući da je bolji ovaj svijet sa slobodnim bićima od onoga svijeta s robotima, Bog je, jer je dobar, odlučio stvoriti ovaj bolji svijet. Svijet slobodnih bića. Oba odgovora tvrde da je Bog uskladiv s postojanjem metafizičkoga i moralnoga zla. Je li time srušena prva premisa?

4. Jesu li odgovori uspješni?

A. Što se tiče prvoga odgovora (po kojem je zlo nužni put do dobra), pitamo se: „Opravdava li cilj sredstva?“ D. Z. Phillips pita: „Što nam je, dakle, reći o djetetu koje umire od raka?“, a odgovor glasi: „Ako je to učinjeno bilo kome, to je već po

sebi loše, ali da to bude svrhom, da bude planirano iz vječnosti – to je najdublje zlo. Ako je Bog ova vrsta čimbenika, on ne može opravdati svoja djelovanja, te je razotkrivena njegova zla narav.“⁸ Bog jednostavno nije vrijedan te patnje, ne isplati se. Cilj ne opravdava sredstva.

B. Što je s drugim odgovorom (po kojem je moguće da postoji Bog i slobodni ljudi)? Alvin Plantinga piše: „Bog može stvoriti slobodna stvorenja, ali ne može *prouzročiti* ili *odrediti* da ona čine samo to što je ispravno. Jer, ako to čini, tada ona, na koncu nisu slobodna; ono što je ispravno ne čine *slobodno*.“⁹ No prema *klasičnom teizmu*, Bog je stvorio svijet *ni iz čega* te apsolutno sve ovisi o njemu samome. Bog je uzročno djelatan u postojanju svih stvari dok god one postoje. Shodno tome, on je uzročno djelatan i našim ljudskim činima. Zato se sv. Toma Akvinski pita dolazi li ljudski čin grijeha od Boga i odgovara: da.¹⁰ Jer Bog kao nepokrenuti pokretač pokreće i naše čine, a neki od tih čina su grešni.

Iz ovih se odgovora ipak čini da Bog, kako ga poima *klasični teizam*, ipak ne može postojati. U krajnjem slučaju ispada da je Bog uzrok zla te nije posve dobar. Je li to kraj *klasičnoga teizma*?

5. Moralni činbenik

Problem zla koji smo iznijeli pretpostavlja da je Bog moralni činbenik. To jest, ako

⁷ Usp. John HICK, *Evil and the God of Love*, II, London, 1977., 336. citirano u Brian DAVIES, *Uvod u filozofiju religije*, 34.

⁸ Dewi Zephaniah PHILLIPS, *The Concept of Prayer*, London, 1965., 93. citirano u Brian DAVIES, *Uvod u filozofiju religije*, 37.

⁹ Alvin PLANTINGA, *The Nature of Necessity*, Oxford, 1974., 166. citirano u Brian DAVIES, *Uvod u filozofiju religije*, 38.

¹⁰ Usp. Brian DAVIES, *Uvod u filozofiju religije*, 40.

već Bog postoji, on je dobar ili zao, a iz dokaza koji je iznesen ispada da je Bog, ako postoji, zao jer dobar Bog zlo ne bi dopustio. Tko je moralni čimbenik, tko to može biti dobar i zao? Moralni čimbenik mora biti ili:

- A. biće ili
- B. netko tko ima mogućnosti izvršiti svoje dužnosti i obveze ili
- C. netko tko u svojim činima može ili uspjati ili ne uspjati.

No je li Bog moralni čimbenik? Ako Bog nije moralni čimbenik, onda problem zla Božjoj egzistenciji ne predstavlja problem, prva je premisa tada srušena. Bog ne bi morao biti zao da postoji istodobno kada i zlo.

A. Moralni čimbenik jest biće. Je li Bog biće? Klasični teizam poima Boga kao izvor svih živih bića. Ono po čemu se Bog razlikuje od svih ostalih bića jest to što Bog nije biće. Po Michaelu Durrantu: „Za Boga se kaže da je načelo bića, što ‘Boga’ isključuje od bivanja rodnim pojmom. Prema tome, Bog, kao načelo čitavog postojanja bio bi ono uslijed čega se o ‘postojanju’, koje ima toliko značenja koliko ima i kategorija, ipak može reći da je nehomonimno. Stoga, Bog ne može potpadati ni pod koju kategoriju, čak ni ‘supstancije’, kako ističe Akvinski.“¹¹ U ovom slučaju ne potpada ni pod biće. Budući da su jedino bića ono što može biti moralni čimbenik, a Bog nije biće, onda Bog nije moralni čimbenik.

B. Ima li Bog obveze i dužnosti? Moralni je čimbenik netko tko je sposoban

vršiti svoje dužnosti i obveze. Ako svoje obveze izvrši, onda je dobar, ako ne izvrši, onda je zao. No čini se da Bog nema obveze i dužnosti išta činiti. Bog je izvor svih bića, a obveze i dužnosti javljaju se u kontekstu društva. Bog nije morao stvoriti bića, on je u tome slobodan, a da se pritom ne mijenja. Budući da je Bog nepromjenjiv, on čini ono što čini, a na ni jedan čin nije obvezan. Isto kao što nitko nije dužan biti istodobno na dva mjesta, jer je to nemoguće, tako ni Bog ne može biti podložan promjeni, obvezi i dužnosti te stoga nije moralni čimbenik. Bog jest to što jest.

C. Moralni je čimbenik onaj koji može uspjati ili ne uspjati. Primjerice, moralni čimbenik može biti uspješan tamo gdje su drugi bili neuspješni. No uspjeh se procjenjuje na temelju drugih, na temelju konteksta. Pisac je uspješan ili neuspješan s obzirom na sve ostale pisce. Studenti su uspješni s obzirom na ocjene i ostale studente. Može li Bog biti uspješan ili neuspješan? S čime usporediti Boga koji se razlikuje od svakoga bića? Ne postoji nikakav kriterij koji je iznad Boga te stoga Bog ne može uspjati ili ne uspjati, dakle Bog nije moralni čimbenik. Iz svega ovoga slijedi da Bog nikako nije moralni čimbenik, on ne može biti loš te stoga zlo ne predstavlja problem Božjoj egzistenciji. Problem zla je tako promašio svoju namjenu, nije uspio dokazati da Bog ne postoji. Međutim, problem nije riješen jer sada se dokaz može izložiti na sljedeći način:

1. Ako postoji metafizičko zlo, onda je nevjerovatno da postoji Bog.
2. Zlo postoji.
3. Nevjerovatno je da postoji Bog.

¹¹ *Isto*, 41–42.

Iako ovime nije dokazano da Boga nema, ispada da je ateist u boljoj poziciji. Jer zaista se čini nevjerovatnim da bi Bog dopustio da nevini i dobri ljudi pate. Zaključak ponovno slijedi iz premisa i ovoga puta ovisi o prvoj premisi. Je li ta premisa točna?

6. Zlo je dokaz da postoji Bog

O soba koja je iznijela *problem zla* inzistira na tome da postoji zlo. Kako je na početku rečeno, *zlo je stanje u kojem nešto nije onakvo kakvo bi trebalo biti*. Međutim, to onda mora značiti da to nešto može i treba biti onakvo kakvo bi trebalo biti. Ako nešto nema mogućnosti biti drukčije, onda to nešto nije moralni čimbenik, isto kako smo rekli da to nije ni primjerice nepromjenjivi Bog. Čim nešto može biti onakvo kakvo bi trebalo biti, to onda znači da postoji i dobro. Jer ako ne postoji ispravno stanje, onda je nelogično reći da nešto nije u ispravnu stanju. Budući da osoba koja iznosi *problem zla* inzistira na tome da nešto nije u ispravnu stanju, ta osoba nužno mora prihvatiti da postoji ispravno stanje, odnosno da postoji dobro.

Kako smo rekli, objektivno dobro je nešto što je uvijek dobro i neovisno je o našem mišljenju. To zapravo znači da postoje vrijednosti koje su uvijek dobre. Isto vrijedi i za zlo. Odnosno, postoje vrijednosti koje su uvijek zle. Dakle, objektivne vrijednosti su nepromjenjive ili su uvijek i svugdje dobre ili su uvijek i svugdje zle. Naša manjkavost u saznanju što je to objektivno dobro ni na koji način ne narušava to da postoje objektivno dobre vrijednosti. A naše saznanje o tome u ovoj raspravi nije ni toliko bitno jer osoba

koja iznosi *problem zla* prihvaća da postoje objektivno zle vrijednosti, a pokazali smo da to onda znači da mora prihvatiti i postojanje objektivno dobrih vrijednosti. U iznašanju *problema zla* ateist želi pokazati da je nevjerovatno da postoji Bog.

Ipak, nakon rasprava o moralnom čimbeniku mnogi neće odustati od svoje pozicije. Nastojat će pokazati da je i sam svemir zao i da je jako vjerovatno da Boga nema. Govorit će o metafizčkom zlu. Mnoga znanstvena saznanja tome idu u prilog. Svemir je zaista krcat prirodnim katastrofama, umiranjem zvijezda i planeta od kojih mnogi nisu imali nikakvu svrhu. Svemir bi trebao osigurati smještaj raznim planetima i zvijezdama, trebao bi potpomagati život, no taj svemir često omogućuje upravo suprotno. To onda mora značiti da svemir oduvijek ima mogućnost ispravna stanja, odnosno da postoji metafizičko dobro. Ako je svemir vrijednost dobio tek nakon pet minuta postojanja, to znači da njegova vrijednost nije objektivna, nije oduvijek. Dakle, osoba koja želi ustvrditi da Bog ne postoji, jer je svemir zao, mora prihvatiti i da svemir oduvijek ima svrhu. No budući da je samim svemirom, po teoriji velikoga praska, nastalo i vrijeme i prostor, to mora značiti da je to ispravno stanje moglo odrediti nešto što je neovisno o vremenu i prostoru. Kada to ne bi bilo tako, ne bi se radilo o objektivnoj vrijednosti i svrsi svemira jer svemir ne bi oduvijek imao određenu vrijednost i svrhu. Jedino je nešto slobodno, racionalno, moćno, nematerijalno i vječno moglo stvoriti ovaj svemir i dati mu svrhu. To nešto je ono što većina religija i misli kada kaže Bog.

Argument¹² se može izložiti na sljedeći način:

1. Ako postoji metafizičko zlo, onda postoji i metafizičko dobro.
2. Jedino ako postoji Bog, može postojati metafizičko dobro.
3. Metafizičko zlo postoji.
4. Dakle, postoji metafizičko dobro (zbog 1.).
5. Dakle, postoji Bog (zbog 2.).

Zaključak nužno slijedi iz premisa. Ako osoba zaniječe trenutno ključnu 3. Premisu, to znači da ne postoji metafizičko zlo, a to pak znači da ne postoji *problem zla*. *Klasični Bog* se vraća u igru. Ako osoba ipak ustraje u tome da postoji metafizičko zlo, onda se sve vrti oko 2. premise. Ateist bi morao smatrati da nije Bog taj koji je svemiru dao svrhu već nešto drugo. Međutim, ne znam što bi to teoretski moglo svemir stvoriti i dati mu svrhu, a da to ne bi bilo: nematerijalno, slobodno, moćno, racionalno ili jednim imenom – Bog.

U najgorem slučaju problem zla, ako već ne dokazuje Boga, onda postojanje Boga čini jako vjerojatnim i ona premissa iz pete točke srušena je te okrenuta u teističku korist.

1. Ako postoji zlo, jako je vjerojatno da postoji Bog.
2. Zlo postoji.
3. Jako je vjerojatno da postoji Bog.

Zaključak

U ovom se članku može upoznati s razlikom između objektivnoga i subjektivnoga morala. Prikazano je što zlo jest te na koji način to zlo *klasičnom teizmu* predstavlja problem. Izneseno je ponešto o mogućim odgovorima te o tome koliko su ti odgovori uspješni. Na koncu se ispostavilo da Bog nije moralni čimbenik, što na neki način znači da *klasični teizam* treba prepraviti, no također se uviđa da *problem zla* promašuje svoju bit, on ne dokazuje da Boga nema, već upravo suprotno. Upravo zato što postoji zlo, nužno mora postojati Bog, a Bog sigurno ima razlog zbog kojega to zlo dopušta.

No sve je to nekako hladno, čovjek neće manje patiti ako postoji Bog. Ovdje je *problem zla* sagledan kao intelektualni problem, ali zapravo zlo je u ljudskom životu prisutno kao misterij. Pristupajući problemu intelektualno može se vidjeti da Bog nije zao ako dopušta zlo, ali pitanje je treba li se takvu hladnom Bogu klanjati. Filozofija i intelekt ovdje možda ne mogu ponuditi zadovoljavajući odgovor. Čovjek si ovdje sam, čini se, ne može pomoći, no možda mu može pomoći Bog. Možda je upravo Isus ključ za razumijevanje patnje. Možda je upravo on došao dopuniti ljudsko razumijevanje stvarnosti pa onda i patnje tako što je sebe predao na križ. Bog jest to što jest, on je Jahve, ali možda ipak nije hladan i možda čovjeku nudi pomoć, a čovjek je tada samo treba prihvatiti.

¹² Usp. Matt RIDLEY – Michael SHERMER – Richard DAWKINS – David WOLPE – William L. CRAIG – Douglas GEIVETT, Debate: Does the Universe have a purpose? (18. XI. 2010.), u: <http://www.youtube.com/watch?v=p6tlee8FwX8> (10. XI. 2011.).